

Отримана 17.11.2023

Прорецензована: 20.11.2023

Прийнята до друку: 23.11.2023

Електронна адреса: yaroslav.lukasik@oa.edu.ua

DOI: 10.25264/2312-7112-2023-25-30-38

Лукасік Я. Постмодернізм – основні ідеї та їх суспільно-політичні імплікації. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філософія»*: науковий журнал. Острог: Вид-во НаУОА, 2023. № 25. С. 30–38.

УДК: 140

Ярослав Лукасік

ПОСТМОДЕРНІЗМ – ОСНОВНІ ІДЕЇ ТА ЇХ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ІМПЛІКАЦІЇ

Метою статті є показати причинно-наслідковий зв'язок між філософськими ідеями постмодернізму, а також його культурним вираженням і суспільно-політичною ситуацією сучасного Заходу, окресленою автором статті як цивілізаційний занепад.

У статті розглядається контекст виникнення постмодернізму як панівного сьогодні в західному світі світогляду, а також його основні філософські ідеї, такі як деконструкція, трансгресія, антилогоцентризм, втрата довіри до метанаративів, скептицизм у ставленні до концепції істини, моральний релятивізм та інші. Автор статті розглядає еволюцію постмодернізму, що відбулась за останні півстоліття, пройшовши шлях від академічних кіл через різні сфери культури до політичного активізму і життя пересічних людей. У статті робиться особливий наголос на наслідках постмодерністських ідей в суспільно-політичному житті Заходу. У цьому контексті аналізується феномен політики постправди (post-truth politics), сексуальна революція, політична поляризація суспільств, соціальна інженерія і загалом криза євроатлантичної цивілізації. Постмодернізм розглядається як декаданс європейської культури. У висновку з'являється контекст війни й державотворення в Україні та зв'язок їхніх перспектив з духовним і цивілізаційним становищем Заходу.

Ключові слова: постмодернізм, деконструкція, трансгресія, істина, постправа, західна цивілізація, нігілізм, релятивізм, логоцентризм, основа, постгуманізм.

Jaroslav Lukasik

POSTMODERNISM – THE MAIN IDEAS AND THEIR SOCIAL AND POLITICAL IMPLICATIONS

The purpose of the article is to show the causal relationship between the philosophical ideas of postmodernism, as well as its cultural expression and the socio-political situation of the modern West, which the author of the article describes as a civilizational decline.

The article examines the context of the emergence of postmodernism as the dominant worldview today in the Western world, as well as its main philosophical ideas, such as deconstruction, transgression, anti-logocentrism, loss of trust in metanarratives, skepticism in relation to the concept of truth, moral relativism, and others. The author of the article examines the evolution of postmodernism, which has taken place over the past half century, passing from academia, through various spheres of culture to political activism and the lives of ordinary people. The article places special emphasis on the consequences of postmodern ideas in the social and political life of the West. In this context, the phenomenon of post-truth politics, the sexual revolution, the political polarization of societies, social engineering and, in general, the crisis of Euro-Atlantic civilization are analyzed. Postmodernism is seen as the decadence of European culture. In the conclusion, the context of the war and state-building in Ukraine and the connection of their prospects with the spiritual and civilizational condition of the West appears.

Keywords: postmodernism, deconstruction, transgression, truth, post-truth, Western civilization, nihilism, relativism, logocentrism, foundation, posthumanism.

Значення терміна

Для ґрунтовного аналізу феномену постмодернізму варто почати з визначення самого поняття. Отже, існують два терміни, які використовуються в літературі: постмодерн і постмодернізм. Словом «постмодерн» частіше називають стан суспільства в другій половині ХХ і на початку ХХІ ст., натомість постмодернізм – це культурна течія, народжена особливою філософією. Постмодерн – це ситуація, постмодернізм – позиція. Проте марно шукати порядку і послідовності у використанні цих термінів у літературі, оскільки часто вони використовуються взаємозамінно. Складність класифікації постмодернізму доповнює його багатогранність, яка охоплює великі ділянки інтелектуальної, художньої та культурної царини [16, с. 25]. Така невизначеність цілком відповідає етосу постмодернізму, який програмно уникає будь-яких категоризацій і дефініцій. «Насильство категоризації» (термін, вигаданий Жаком Деррідою) – провадить до створення владних тиранічних структур. В результаті

цього, як пише Джудіт Батлер у своїй статті «Обумовлені засади: фемінізм і питання постмодернізму», «краще не визначати статі, гендери чи сексуальності й так само краще не визначати постмодернізм» [16, с. 59].

Префікс пост – вказує на завершення попередньої епохи. Є багато інших слів, які починаються з такого ж префіксу та асоціюються з постмодернізмом: постлібералізм, постструктуралізм, посткапіталізм, постіндустріалізм та інші [13, с. 439]. Префікс пост- означає не так завершення, як радше кризу попереднього явища. Отже, постмодерн / постмодернізм вказує на щось, що прийшло після модерну / модернізму, тобто, якоюсь мірою, «після сучасності». Існує певне апокаліптичне значення цього терміну, яке констатує кінець історії і передає ідею інтелектуального і культурного настрою епохи, що відчуває втомленість, надмір і перенасичення. Польський філософ Ришард Легутко у своєму есе «Постмодернізм» підмічає досвід вичерпаності, який є адекватним виразом атмосфери нашого часу, а тому, на його погляд, не слід розглядати постмодернізм лише як інтелектуальний постулат [6]. Філософія постмодернізму знайшла сприятливі умови в історичному контексті другої половини ХХ і початку ХХІ ст. через розвиток суспільства гіперспоживацтва, високотехнологічну культуру і зокрема інформаційну революцію, а також через факт неймовірно швидкого калейдоскопа подій та процесів, пов'язаних із прискоренням історії. Так динамічні цивілізаційні перетворення, які є результатом приголомшливого розвитку науки й технологій, а також глобалізації та пов'язаного з нею культурного плюралізму, створюють враження, що істина є плинна і залежить від історичного контексту.

Постмодернізму сприяє епоха цінностей самовираження, яка за останні десятиліття змінила епоху цінностей виживання. З початком післявоєнного економічного добробуту, який з'явився у 1960-х роках у країнах Заходу, люди поступово забули, що таке страх голоду, масові епідемії та загалом повсюдна смерть і страждання. Їхня енергія, сконцентрована раніше на збереженні тендітного життя, стала витрачатись на різноманіття автоекспресії індивіда. На заміну смиренню і зусиллям пізнати реальний навколишній світ, зумовленим відчуттями небезпеки та власної беззахисності перед ворожими силами природи, значною мірою прийшли егоцентризм, нарцисизм і нудьга.

Чи закінчився постмодернізм?

Багато дослідників вважають, що постмодернізм вичерпався приблизно в середині 1990-х, або на початку 2000-х рр. Водорозділом поміж постмодерном і новою епохою міг би бути теракт 11 вересня 2001 р. в Нью-Йорку. Слідом за ним мав прийти постпостмодернізм чи метамодернізм. З таким поглядом не погоджуються автори книжки «Цинічні теорії» Гелен Плакроуз і Джеймс Ліндсей, які озвучують тезу, що постмодернізм після короткої кризи в середині 1990-х пережив щонайменше дві мутації і не тільки не зник, але й, спустившись з академічних кіл, проник у масову культуру та різні сфери життя суспільства і сьогодні визначає порядок денний суспільно-політичного життя країн Заходу [16, с. 13].

У масовій свідомості існує переконання, що постмодернізм є вираженням прогресу. Таке мислення може виникати з панівного марксистського історизму, згідно з яким вважають, що прогрес неминучий з плином часу. Проте варто розглянути погляд, що постмодернізм є декадансом західної культури, станом її занепаду, про що в яскравий спосіб свідчить постмодерне мистецтво. Як стверджує Стівен Хікс у книжці «Пояснюючи постмодернізм», «Створення монстрів – це постмодерністське бачення творчого процесу, що сповіщає кінець людства» [4, с. 195]. У такому разі він є формою регресу. Ришард Легутко прогнозує, що під впливом постмодерного змагання з авторитаризмом істини повернемось до часів початку нашої культури, коли софісти спробували створити альтернативу тиранії філософії Сократа і Платона [6]. Якщо постмодернізм є версією неософізму, то він повертає цивілізацію майже на дві з половиною тисячі років назад.

Деякі дослідники висловлюють сумнів у самому існуванні постмодерну як окремої епохи. Автори книжки «Цинічні теорії» схиляються до думки, що доба модерну триває досі, а постмодерн є лише її спотворенням [16, с. 13]. Хоча постмодерністи сфокусовані на критиці модерністського проекту, слід розглядати постмодерн не як окрему від модерну епоху, а радше як негативну фотографічну плівку модернізму. Американський мислитель Алан Блум вбачає в появі постмодерну результат зусиль позитивістів проголосити кінець філософії та метафізики: «Філософія, яку зневажає і відкидає позитивістська наука, мстить, проникаючи у вульгаризованій формі в суспільну думку та чинячи наклеп на науку» [1, с. 392].

Постмодернізм можна розглянути як наступний етап розвитку світського гуманізму / модернізму, світогляду, який народився на християнському ґрунті, проте відірвався від християнства, поступово втрачаючи імпульс, який давала йому християнська метафізична основа. Постмодернізм є станом вичерпання гуманізму / модернізму, гуманізмом, який розчарувався сам у собі після позбавлення основ у результаті відречення від християнства. Так слід розуміти теорії Френсіса Шейфера, який у своїй праці «How should we then live?» та в трилогії («The God Who Is There», «Escape from Reason», «He Is There and He Is Not Silent») аналізує розпад цілісного світогляду в західному мистецтві, філософії й теології ХХ ст. Проте процеси, які у своїх прикладах він асоціює з «гуманізмом» (гуманізмом пізньої стадії), насправді є типово постмодерністськими. Шейфер помер у 1984 і, найімовірніше, не був близько знайомий з терміном «постмодернізм».

Деконструкція і різні «смерті»

Філософія постмодернізму і народжена нею культура є втіленням ідеї смерті Бога і всіх інших «смертей», які з цієї першої виникають. Постмодерністи є справжніми майстрами у завданні «смерті». Вони проголосили «смерть Автора», тобто об'єктивної правди; «смерть Суб'єкта», «смерть людини», а також кінець філософії, метафізики, історії, мистецтва, релігії, науки, музики, слова тощо [17].

Звичайно, постмодерністи не вважають, що разом з цими «смертями» відбувається щось трагічне. Навпаки, вони переконані, що приносять емансипацію, стимулюють процес визволення людини з утисків дисциплінарної культури разом з її задушливим порядком. Попри свій цинічний характер постмодернізм нібито несе в собі високу моральну місію звільнити людину від прихованих ієрархій влади та підданства, які принесла із собою західна культура. Для цієї цілі служить ключове поняття постмодернізму, яке можна вважати його синонімом – «деконструкція». Цей термін, запропонований Жаком Деррідою, означає методологію роботи з текстами, що полягає в руйнуванні стереотипів, нав'язаних автором, які, згідно з постмодерністами, завжди мають репресивний характер, тобто в них наявні претензії на владу [14]. Деконструкція означає підхід Дерріди та постмодерністів до всієї духовної спадщини Заходу, яку вони розглядають як репресивну та націлену на будівництво структур влади й таку, що повинна бути демонтована. Дерріда ударяє у вічне бажання ідеології та філософії поставити якесь поняття в центр. Таке явище він називає центрізмом. Завданням деконструкції є розхитування центру та зміщення осередку влади на периферію. Поняття деконструкції з'явилося у сфері літературознавства і філософії, але швидко поширилося на інші царини знань, як-от історія, право, теологія, чи навіть архітектура.

Іншим ключовим для постмодернізму поняттям є трансгресія. Це термін, який означає перехід кордону від можливого до неможливого. Найчастіше використовується відносно подолання соціальних заборон, культурних традицій, моральних регуляторів. Одним із перших філософів трансгресії був порнограф Маркіз де Сад, проте найвиразніше це поняття представлене у працях Жоржа Батая. Мішель Фуко, слідом за Батаєм, трактував трансгресію як антиантропологічний проєкт, який мав на меті позбавлення суб'єкта суверенітету та смерть людини.

Ідейні стовпи

У своїй праці «Ніцше, Фройд, Маркс» 1967 року Мішель Фуко виокремлює трьох вищеназваних філософів як основоположників постмодернізму. Ці «філософи підозри» були справжніми революціонерами, які підірвали попередній спосіб мислення та визначили хід історії ХХ ст. У постмодерністській філософії особливу роль відіграв Фрідріх Ніцше, якого безсумнівно можна назвати першим ідейним стовпом постмодернізму. Майже всі ключові постмодерністи є ніцшеанцями, їхні світобачення та інтелектуальна і політична діяльність були натхненні його працями. Ніхто до Ніцше не наважився так радикально критикувати західну філософію і культуру. Ніцше відомий гаслом «Бог помер», яке він вклав в уста свого міфічного героя Заратустри. Ця теза, яку можна вважати чи не найважливішим висловом, проголошеним упродовж останніх кількох століть, означала факт повсюдної руйнації віри в провидіння трансцендентного та іманентного Бога, який керує світом та його історією. Мартін Гайдеггер, інший ключовий для появи постмодернізму філософ, інтерпретує ніцшеанську концепцію смерті Бога як смерть метафізики та занепад традиційної західної філософії.

Постмодерністська філософія (зокрема, у сфері суспільно-політичної думки) глибоко просякнута вченням Карла Маркса. Згідно з авторами книги з оксфордської серії «Postmodernism. A Very

Short Introduction», «філософи постмодернізму більшою чи меншою мірою керувалися перерахуванням або виправданням Маркса. Більшість французьких інтелектуалів, відповідальних за теоретичне натхнення постмодернізму, працювала в широкій марксистській парадигмі» [2, с. 7]. Постмодернізм є лівим утопічним світоглядом, який народився в лоні марксизму і є новою формою експресії чи наступним етапом різних марксистських проєктів, таких як, наприклад, критична теорія.

Постмодернізм також пов'язаний із впливовим в Європі ХХ ст. рухом атеїстичного екзистенціалізму. Він є логічним завершенням екзистенціалістської віри в абсурдність життя. Екзистенціалізм ще дотримувався певних цінностей, але як довго можна залишатись благородним в абсурдному світі, де людина живе під пустим небом?

Істини немає, є тільки влада

Природним результатом «смерті Бога», проголошеної Фрідріхом Ніцше в кінці ХІХ ст., є смерть правди, яку словник постмодернізму називає «смертю Автора». Постмодерністи не вірять в існування об'єктивної істини. Правда, як і будь-які знання, – це соціальний конструкт, що існує задля влади. Згідно з Мішелем Фуко та іншими постмодерністами, претензії на знання завжди є претензіями на владу. Критерієм істини в остаточному підсумку є соціально-політична влада, а не відповідність реальності. Фуко навіть запропонував термін «знання-влада» (фр. *savoir-pouvoir*) для позначення нерозривного зв'язку поміж панівними дискурсами та знаннями [16, с. 37]. Як щиро, а може, навпаки, цинічно, сказав один із постмодерністських філософів Франк Ленстрікка: «Для постмодерністів важливо не знайти основу чи умови правди, а використати владу з метою суспільних змін» [4, с. 183-184].

У західному способі мислення, сформованому античною культурою і християнством, ключовим поняттям, яке виражає концепцію істини, є грецьке слово Логос. Для давніх греків воно означало вічний принцип, який керує світом. Логос означає слово, розум, принцип, закон, сенс, основу. Автори Нового Заповіту запозичили цей термін з античної філософії, вказуючи на Христа як на втіленого Логоса, який «споконвіку був, у Бога був, і Бог був ним... Усе через Нього повстало, і ніщо, що повстало, не повстало без Нього» (Біблія, Євангелія від Івана 1:1-3). Тому й Іоанн передає слова Христа, який про себе каже: «Я є Істина» (Біблія, Євангелія від Івана 14:6), і додає: «і пізнаєте Істину, а Істина вас вільними зробить» (Біблія, Євангелія від Івана 8:32).

Постмодерністи, навпаки, проголошують скептицизм щодо Істини, не просто християнської чи якоїсь іншої, а щодо концепції правди загалом, тому і виражають погляди, які можна підсумувати словами: «і пізнаєте Істину, і вона зробить вас невільними».

Для американського філософа Річарда Рорті, як і інших постмодерністів, Істина є причиною проблем у світі; вона розділяє, є коренем війн та конфліктів. Зигмунт Бауман запевняє, що концепція Істини, без якої немислима вся інтелектуальна та культурна спадщина Заходу, є джерелом таких глобальних катастроф як Голокост [6]. Отож, завдання філософії і нової емансипованої культури полягає у визволенні від Логосу і всього, що з нього народжене. Жак Дерріда стверджує, що логоцентризм, який він слушно вважає основною характеристикою західної культури й ментальності, є тиранічним і імперіалістичним [5]. Постмодерністи намагаються деконструювати Логос, тому що постмодернізм є антираціональною ідеологією, свідомо направленою проти розуму. Все, що є плодом розуму, – раціональність, логіка, здоровий глузд, а також суспільний порядок, історична спадковість, традиція, інтелектуальна і духовна європейська спадщина – згідно з постмодерністами поневолює людину, тому, на їх погляд, задля її визволення всі ці речі потрібно деконструювати.

Жан-Франсуа Ліотар закликає знищити феномени Заходу, як-от капіталізм, саме тому, що в їх основі лежить раціональність. У праці «Derive a partir de Marx et Freud» він закликає: «При капіталі розум уже є при владі. Ми хочемо зруйнувати капітал не тому, що він ірраціональний, а саме тому, що він раціональний. Розум і влада – одне і те саме» [7, сс. 12–13, 16–18].

Розпад метанаративів і феномен постправди

З ідеєю Логосу пов'язані так звані метанаративи, тобто «великі оповіді», які мають на меті пояснити реальність як одну логічну цілість, за якою стоїть сенс і ціль, яка керується сталими закономірностями та принципами. Таким метанаративом є антична філософія, зокрема філософія Платона та Аристотеля. Проте основним метанаративом в історії людства, який породив інші великі розповіді, є Біблія. З християнства народились гуманізм, лібералізм, західна наука, але також різноманітні ересі, як-от соціалізм, марксизм, чи навіть раніше іслам, який Іоанн Дамаскін ще у 8 ст. називає

християнською ерессю. Постмодернізм виражає недовіру до метанаративів та намагається їх деконструювати, розбиваючи єдиний об'єктивний Логос на нескінченну кількість маленьких суб'єктивних дискурсів. Отже, його свідомою метою є фрагментація людського світогляду. У постмодерні наче втілюється образ із казки Г. Андерсена про Сніжну королеву, у якій розбите небесне дзеркало розсипалось на маленькі шматочки, несучи негативні імплікації в життя людей. Однією з цих імплікацій є феномен постправди, що став справжньою катастрофою для суспільно-політичної системи Заходу.

Епістемологія постмодернізму є джерелом постправди. Те, що було досить абстрактним філософствуванням у темних куточках академії, за останню декаду-дві поширилось (не без допомоги повсюдного інтернету) на медійно-політичний простір. Його подальше поширення на бізнесові чи побутові стосунки знижує якість життя західних людей, маючи в собі потенціал руйнації цивілізації, яка побудована на раціональності та пошуку об'єктивної правди.

Етичний релятивізм

З антираціональністю постмодерністської епістемології пов'язана деконструкція природної етики, що виражена християнською етикою, яка визначала культуру Заходу аж до останніх десятиліть. Клайв Льюїс доводить раціональність християнської етики в перших п'яти розділах книжки «Просто християнство». Цій темі присвячено також десять перших розділів біблійної книги Приповістей. Натомість постмодернізм намагається витіснити будь-які стандарти моралі. Істини не існує, текст мертвий, значить усе відносно. Моральний релятивізм – одна з основних характеристик постмодернізму [10]. Деконструкція Логосу як джерела ідеалів та цінностей приводить до нівелювання так званих вічних цінностей. Згідно з французьким філософом Ж. Дельозом, вічні цінності є параноїдальними та шизоїдальними нав'язливими ідеями. В інтерпретації постмодерністських авторів, великий відсоток яких займався психоаналізом, вічні цінності є сублімованими сексуальними бажаннями та розладом нервової системи. Руйнуючи християнську етику та аксіологію, вони свідомо нищать ще один зі стовпів, на якому побудована Західна цивілізація.

Постмодернізм з'явився на світ одночасно із сексуальною революцією в кінці 1960-х рр. минулого століття, і це не випадковість. Маніфестом постмодернізму вважається стаття Леслі Фідлера «Перетинайте кордони, засипайте рви!», опублікована в 1969 р. у журналі Playboy. Тексти класиків постмодернізму, ідеї деконструкції та трансгресії просувають сексуальну революцію. Варто тут згадати Мішеля Фуко і його «Історію сексуальності» та її вплив на формування і популяризацію тематики ЛГБТ+. Основоположник квір-теорії, американка Джудіт Батлер, як і більшість її основних ідеологів, вважає себе послідовницею Мішеля Фуко [16, с. 109].

Джеймс Міллер у книжці «Страсті Мішеля Фуко» представляє світогляд ключового постмодерного філософа в переплетенні з обставинами його життя, де все виявляється взаємопов'язаним і ніщо випадковим [9]. Життя Фуко було переповнене немислимими сексуальними перверсіями, включно з педофілією [3]. Він помер у 1984 р., заразившись вірусом СНІД у гей-барі в Сан-Франциско.

Важливу роль у західній метафізиці й етиці відіграють так звані бінарні опозиції, які найчастіше виражені парою пов'язаних між собою термінів або понять, що мають протилежне значення: добро-зло, світло-темрява, присутній-відсутній, внутрішній-зовнішній, теплий-холодний, правий-лівий. Є різний формат бінарностей, але найчастіше одне із протилежних слів бере на себе панівну роль. Постмодерністи розглядають мову і присутні в ній бінарності, у яких вони бачать приховані структури влади, як джерело репресивної культури. Вони намагаються деконструювати бінарні опозиції. Постмодерністську теорію взяли на озброєння квір-активісти, що принесло в результаті вилучення слів «мама» і «тато» зі шкільної лексики, а також заборону використання вислову «пані та панове» в низці публічних установ різних країн Заходу [18].

Тотальна політизація і новий тоталітаризм

Ідеалом постмодерністів є хаос. Ідеї Ж. Дельоза про хаосмос, ризому (грибницю) чи номадологію є дуже туманним образом нового світу, у якому руйнуються будь-які ієрархії та авторитети. Постмодернізм свідомо деконструє авторитети, а отже провадить до деградації політичного лідерства і спричиняє послаблення цивілізації. Аналіз якості західних політичних еліт в останні десятиліття веде до однозначних оцінок. Варто порівняти лідерство Рональда Рейгана і Дональда Трампа, або ж Маргарет Тетчер і останніх очільників Британії. Чи не те саме можна сказати про порівняння лідерства пап Івана Павла II та Франциска? Постмодерне суспільство сформатоване під політика-

актора та інші феномени політики постправди, і це можна вважати одним із симптомів кінця демократії. Як казав американсько-сербський журналіст і драматург Стів Тезіч у своєму есе, де він аналізує риторичну стратегію американців: «Ми як вільні люди добровільно вирішили, що хочемо жити в постправдивому світі» [12, с. 12–14].

Ришард Легутко зазначає, що «постмодерні автори призвели до неймовірної політизації мислення, спонукаючи нас бути підозрілими та шукати структури влади буквально всюди. На їхню думку, немає жодної філософської категорії, яка не була б політично заплутаною, і немає жодної рефлексії, яку не можна було б розглядати як аспект поневолення чи емансипації» [6]. Політика вийшла з місць, які в ліберальній демократії традиційно були для неї призначені, і глибоко проникла у всі сфери життя індивіда. Найбільш політизованою сьогодні, як не складно помітити, є найінтимніша сфера людського життя – сексуальність.

Постає хибне враження, що постмодернізм підкреслює індивідуалізм, наголошуючи на креативності та самовираженні. Це певна ілюзія, яка виникає з неглибокого аналізу. Постмодернізм, як і будь-який інший анархічний рух, користуючись гаслами тотальної свободи, провадить до її втрати. Колективістські тенденції постмодернізму видно хоча б у політиці ідентичності: «оскільки ти білий, ти відповідаєш за злочини всіх білих расистів, які жили сотні років тому. Расизм записано в кольорі твоєї шкіри» [11, с. 23]. Це мислення категоріями класової відповідальності. Захід поступово втрачає пам'ять. Наскільки ж цінним міг би бути для нього досвід України, разом з трагічною історією Голодомору як імплементації ідей колективної, класової відповідальності.

Ілюзія визволення, яку програмно проголошує постмодернізм, веде до заперечення свободи. Яскравим прикладом є культура скасування (*cancel culture*) і цензура, яка з кожним роком дедалі більше поширюється в академічному світі чи медіа. Сучасні західні медіа і політика втілюють ідеї, записані у роботі «Репресивна толерантність» авторства ідеолога студентських бунтів 1968 р. Герберта Маркузе, філософа і громадського діяча, близького до постмодернізму. «Визвольна толерантність, – пише Маркузе, – повинна означати нетолерантність відносно правих рухів і толерантність відносно лівих рухів. Стосовно об'єму толерантності та нетолерантності, вона повинна торкатись і дискусії, і пропаганди, як справи, так і слова» [8]. Макіавеллізм Маркузе тут нічим не прихований. У такому світлі стає зрозумілою тотально різна реакція лівих медіа на сотні заколотів і підпали та грабування в Америці у 2020 р. з десятками смертей, спричинених діяльністю *Black Lives Matter*, а точніше брак адекватної реакції на ці події, і зовсім інша реакція, повна моралістичного пафосу і засудження, на штурм екстремально налаштованих прихильників Трампа на Капітолій в січні 2021. Адже правди немає, є тільки влада. В останні роки принципи Макіавеллі-Маркузе стали правити в Європарламенті. У листопаді 2023 р. у його стінах відбулась історія наче з російських чи лукашенківських судів: четверо польських євродепутатів втратили недоторканість через вподобання та поширення партійного ролика 2018 р., у якому критикується нелегальна міграція. Причиною стало подання позову авторства лівого активіста Рафала Гавела. Гостроти ситуації додає факт, що Гавел був засуджений в Польщі за шахрайство під час підприємницької діяльності та переховується від слідства в Норвегії [19].

Не забуваймо, що майже всі основоположники постмодернізму були членами комуністичної партії чи ідеологічно близьких організацій або виражали ліві радикальні політичні погляди. Фуко був членом Комуністичної партії Франції з 1950-го по 1953 р., а в 1968 році оголосив себе маоїстом. Ліотар був членом ліворадикальної громади «Соціалізм або варварство» (*Socialisme ou Barbarie*). Дерріда був тісно пов'язаний із групою, зібраною навколо ліворадикального журналу *Tel Quel*, а також симпатизував Французькій комуністичній партії [4, с. 171-172]. Жиль Дельоз і анархіст Фелікс Гаттарі брали участь у радикально лівому активізмі та навіть підтримували лівий тероризм. Зигмунт Бауман в молодості був співробітником польської комуністичної Служби Безпеки та активно ліквідував післявоєнне польське підпілля. Річард Рорті, Жак Лакан, Джанні Ваттімо, Стенлі Фіш, Фредрік Джеймсон – усі вони прибічники виразно лівих поглядів та були політично активні. Стівен Хікс у книжці «Пояснюючи постмодернізм» зазначає, що жодна з головних фігур постмодерністського руху в глобальному сенсі не відходить від лівих поглядів [4].

Дерріда сказав наприкінці життя, що він завжди розглядав і розглядає постмодернізм у руслі марксизму. До речі, після 1989–1991 рр., коли світ проголосив «смерть Маркса», саме Дерріда кинувся його рятувати, написавши дуже знакову книжку «Примари Маркса» і виступаючи по всьому світу з лекціями, у яких пропонував нове місце для марксизму після розвалу СРСР. Маркс після поразки

в 1991 р. знову почуває себе дуже добре, його шанують в університетах, називають пророком щодо капіталізму, навіть ставлять йому нові пам'ятники, як-от в Англії чи Німеччині.

Гелен Плакроуз і Джеймс Ліндсей у «Цинічних теоріях» доводять, що постмодернізм у своїй еволюції пройшов три стадії розвитку. Вони розглядають його як своєрідний вірус, що «швидко розвинувся та еволюціонує». У першій стадії, яку вони називають класичним постмодернізмом, постмодерна теорія не була спроможна вийти з академічних кіл до загальної публіки, бо зрозуміти її було важко і вона здавалася надто відірваною від соціальних реалій. У своїй новій, зміненій формі, яку автори «Цинічних теорій» називають прикладним постмодернізмом і який розвинувся на початку 2000-х рр., він поширився від вчених до активістів та пересічних громадян. Він ставав дедалі зрозумілішим та практичнішим, а отже й заразливим [16, с. 49]. Наступною стадією, що з'явилась після 2010 р., став уречевлений постмодернізм, який сам перетворився в панівний метанаратив і став сприйматись як «Істина від Соціальної Справедливості» [16, с. 71]. Метою еволюції постмодернізму є реконструкція суспільства на образ і подобу ідеології, яка стала називати себе «Соціальною Справедливістю» [16, с. 49].

Стівен Хікс озвучує твердження, що «постмодернізм – це вироблена вкрай лівими теоретиками епістемологічна стратегія реагування на кризу, викликану невдачами соціалізму в теорії та на практиці» [4, с. 89]. Після колапсу різних марксистських проєктів, як-от розчарування в Радянському Союзі, поширеного серед лівих інтелектуалів Заходу в 50–70-ті рр., зокрема після доповіді Хрущова на XX з'їзді КПРС та публікації «Архіпелагу Гулаг» Солженіцина, лівому середовищу в західних країнах була вкрай необхідна нова стратегія. І вони знайшли її в підривному ірраціоналізмі.

Американський літературний критик і теоретик марксизму Фредрік Джеймсон твердить, що все в кінцевому рахунку є політичним» [4, с. 186]. Постмодерністи детально засвоїли цю ідею.

Постмодернізм як проєкт демонтажу Заходу

Постмодернізм у філософії, соціальних науках, мистецтві та літературі носить виразно антизахідний характер. У цьому аспекті він рухається за траєкторією, визначеною Руссо і Ніцше, а також Марксом. Постмодернізму як продукту західної культури, але скерованому проти Заходу, притаманна, за словами британського філософа Роджера Скрутона, ойкофобія – ненависть до рідного. У своїй книжці «England and the need for nations» Скрутон критикує позицію європейських постмодерних та інших лівих інтелектуалістів за відречення від своєї національної та цивілізаційної спадщини.

“Hey! Ho! Western Civ has to go!” (Гей! Го! Західна цивілізація має відійти!) – на початку 1990-х скандували студенти Стенфордського університету. Відтоді те, що британський письменник Дуглас Мюррей називає «війною із Заходом», стало офіційною та беззаперечною позицією західних суспільних інституцій. В однойменній книжці Мюррей аналізує три основні сфери, у яких відбувається демонтаж Заходу. Раса – популяризується погляд, що лише білі люди є расистами. Історія – минуле західної цивілізації представляється лише в темних кольорах, як історія суцільного колоніалізму, утиску і колективного егоїзму. Релігія – християнство зображається як джерело ксенофобії, сексизму і нетолерантності. Мюррей пише: «Лише за кілька десятиліть західна традиція перестала прославлятися і перетворилася на щось, чого треба соромитись, якщо не щось ганебне. З історії, яка мала надихати та підносити, вона перетворилася на історію, яка мала соромити» [11, с. 18]. І ще раз «Цинічні теорії»: «Постколоніальна теорія прагне деконструювати Захід, яким вона його бачить. Цей амбіційний проєкт руйнування, безумовно, став першою еманациєю прикладного постмодернізму» [16, с. 73].

Для західної культури (а може, взагалі для людської природи?) характерним є так званий фаундаціоналізм – спосіб мислення, що спирається на «універсальні, постійні, беззаперечні принципи, які самі не потребують підтримки, обґрунтування і доводів, оскільки вони очевидні самі собою, або необхідні раціонально» [13, с. 444]. Для постмодерністів же, як твердить Рішард Легутко, «основним опонентом є слово “основа”, а головним повідомленням – те, що світ і знання є безпідставними». Усю цю безпідставність люди усвідомлювали й раніше, але жили по інерції, в практичному житті сприймаючи світ, як це робили ще тоді, коли віра у Творця була повсюдною. І лише сьогодні постмодерністи «зробили відповідні висновки та намагаються думати, творити й жити з повним усвідомленням загальної безпідставності». У постмодерні «на практиці» «вмирає ілюзія в те, що існує якийсь остаточне гатіо, якийсь абсолютний логос, до якого ми маємо прагнути і який організовує наші думки й прагнення» [6].

Протягом останніх десятиліть в суспільствах Заходу наростає виразна ідеологічна й політична поляризація, пов'язана із втратою суспільного консенсусу. Консенсус, зі свого боку, тримався на основі певних самоочевидних правд, які були природними для більшості людей і асоціювались зі здоровим глуздом та універсальними моральними засадами. Більше немає консенсусу, бо немає самоочевидних речей. Цінності двох з половиною тисячоліть, згруповані навколо Істини, Добра і Краси, сьогодні зазнають деконструкції. Ми живемо в епоху, у якій розуміння природи чоловіка і жінки, цінність материнства, стандарти краси та сама правда й життя не є вже спільними й очевидними. Постмодернізм зруйнував фундамент самоочевидного, фундамент здорового глузду. Без цієї спільної основи немає демосу, отже й не буде демократії.

Смерть людини

Ніцше був надзвичайно проникливим філософом, який поставив за мету здійснити переоцінку усіх цінностей [15]. Коли він проголосив смерть Бога, усвідомлював наслідки руйнації метафізичної основи європейської культури у формі нігілізму. У праці «Сутінки ідолів» він озвучує тезу про те, що неможливо втримати християнські моральні засади (а він прекрасно розумів, що в основі також гуманістичної етики лежить християнство) без віри в Бога. Ніцше вважав, що розв'язання проблеми нігілізму полягає у створенні надлюдини, а також у появі нової етики «по той бік добра і зла». Хоча людство експериментувало з ідеями Ніцше протягом XX ст., сам філософ неодноразово повторював, що його ідеї зрозуміють лише через декілька поколінь.

Постмодернізм прихильно ставиться до соціальної інженерії, бо бачить у ній інструмент і шлях створення *ubermensch* (надлюдини). І хоча соціальну інженерію просував також класичний марксизм, наприклад, в образі радянської людини, комуністичні революціонери не мали й близько таких можливостей, як має людство сьогодні. У поєднанні із сучасними технологічними можливостями та науковими знаннями утопії на тему надлюдини здаються дуже небезпечними. Постмодернізм втілює себе в ідеології постгуманізму, що бачить майбутнє людини в номадичний спосіб, як викорінених атомізованих індивідів.

Мішель Фуко, вірний послідовник Ніцше, повторював: «Бог помер, людина також помре» [4, с. 195]. Після смерті Бога процес емансипації людини взяв напрямок на тотальне звільнення: від сімейних зв'язків (сексуальна революція), від природної спільноти (атомізація суспільства), від біологічного детермінізму (гендерна теорія), від потреби самостійно думати (тотальна діджиталізація і штучний інтелект). Залишилось звільнитись від самого *homo sapiens*. «Усі мої ідеї спрямовані на боротьбу з ідеєю універсальної потреби існування людини», каже Фуко [4, с. 2].

Висновок

Після пандемії, економічної кризи, двох жорстких кінетичних війн і маси конфліктних точок на кордонах західної цивілізації, які в будь-який момент можуть перетворитись у відкрите збройне зіткнення, ніхто вже не сумнівається, що західна цивілізація переживає глибоку кризу. Економічні, демографічні, мілітарні та політичні показники свідчать про перманентне падіння Заходу в стосунку до тих частин планети, які антагоністично відносяться до нього. Занепад європейської культури тягне за собою втрату феноменів, які народились на Заході: ринкової економіки та добробуту як її плоду, демократії та громадянських свобод, розвитку науки та культури, які служать людині, а не становлять для неї загрозу. Але найбільш песимістичним є настрої у країнах Заходу, наче десть пропало бажання продовжити життя в наступних поколіннях. Демографічна криза, популяризація абортів як права людини, поширення різних форм евтаназії, руйнування інституту сім'ї – все це елементи явища, яке ще декілька десятиліть тому Іоанн Павло II назвав «цивілізацією смерті».

Перемога України у війні з Росією також залежить від стану західного світу. Важко уявити, що національна і демократична українська держава може існувати поза контекстом європейської цивілізації. Навіть сама форма національної держави – це одна з найбільш ключових ознак європейськості. Вивчаючи історію цивілізацій, які колись переживали небувалий розквіт, легко помітити, що причиною їхнього падіння майже виключно була внутрішня криза, пов'язана з відреченням від цінностей і дисципліни, які зробили їх сильними.

Феномен постмодернізму є найбільш комплексним проявом такої глибокої кризи. Історики, як-от Арнольд Тойнбі, Семюель Гантінгтон, Питирим Сорокін по-різному оцінюють можливості регенерації цивілізації. Безсумнівно, сьогодні Заходу необхідна *метанойя* (переосмислення). За яких

обставин вона може з'явитись, залишається серйозним питанням. Будемо сподіватися, що для цього не знадобляться серйозні потрясіння і великі страждання.

Література:

1. Bloom, Allan. *The Closing of the American Mind*. New York: Simon&Shuster, 1987.
2. Butler, Christopher. *Postmodernism: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2003.
3. Campbell M., *The Times*, 2021. <https://www.thetimes.co.uk/article/french-philosopher-michel-foucault-abused-boys-in-tunisia-6t5sj7jvw> (дата звернення: 04.11.2023).
4. Hicks S. R. C. *Explaining Postmodernism. Skepticism and Socialism from Rousseau to Foucault*. New Berlin: Scholarly Publishing, 2004. 230 p.
5. Łaciak P. J. Derridy pojęcie metafizyki. *Sztuka i Filozofia* 13, 57-73. 1997. URL: https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Sztuka_i_Filozofia/Sztuka_i_Filozofia-r1997-t13/Sztuka_i_Filozofia-r1997-t13-s57-73/Sztuka_i_Filozofia-r1997-t13-s57-73.pdf (дата звернення: 05.11.2023).
6. Legutko R. *Postmodernizm*. 2005. URL: <http://www.omp.org.pl/stareomp/index9059.php> (дата звернення: 01.02.2021).
7. Lyotard, Jean-François. *Derive a partir de Marx et Freud*. Paris: Union Générale, 1973.
8. Marcuse H. *Repressive Tolerance*, URL: <https://www.marcuse.org/herbert/publications/1960s/1965-repressive-tolerance-fulltext.html> (дата звернення: 02.11.2023).
9. Miller J. *The Passion of Michel Foucault*. New York: Simon&Schuster, 1993. 492 p.
10. Moler A. *Postmodernism and society*. 2015. URL: https://www.youtube.com/watch?v=3r9L8IPCY_M (дата звернення: 02.11.2023).
11. Murray, Douglas. *Wojna z Zachodem*. Przeł. Tomasz Biedroń. Poznań: Zysk i S-ka, 2022. 360 s.
12. Tesich S., A Government of Lies. *The Nation*, January 6/13. 1992.
13. Бинцаровский Д. *История современного богословия*. Минск: Политграфкомбинат им. Я.Коласа, 2016.
14. Дерріда Ж. *Письмо та відмінність*. Київ: Основи, 2004. 602 с.
15. Ніцше Ф. Жадання влади, в: Ніцше Ф. *Так казав Заратустра. Жадання влади*. Київ: Основи, Дніпро, 1993. С. 329-414.
16. Плакроуз Гелен, Ліндсей Джеймс. *Цинічні теорії про гендер, расу та ідентичність. І чому вони згубні для нас усіх*. Пер. з англ. Олексій Панич. Київ: Наш Формат, 2022. 368 с.
17. Ростова Н. Философская аналитика идеи постправды. *Христианское чтение*, 2018, №6. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/filosofskaya-analitika-idei-postpravdy> (дата звернення: 01.02.2021).
18. Уніан. 2021. *Британський університет закликав співробітників не використовувати слова «мама» й «тата»*. URL: <https://www.unian.ua/world/britanskiy-universitet-spivrobitnikam-radyat-ne-vikoristovuvati-slova-mama-y-tato-novini-svitu-11352376.html> (дата звернення: 02.11.2023); Mirror. 2021. *British Airways to stop using 'ladies and gentlemen' in announcements* URL: <https://www.mirror.co.uk/news/uk-news/british-airways-stop-using-ladies-25179323> (дата звернення: 02.11.2023).
19. Християни для України. 2023. *Чотирьох польських правих депутатів позбавили недоторканості через вподобайки в соцмережах*. URL: <https://c4u.org.ua/chotyroh-polskyh-pravyh-deputativ-pozbavyly-nedotorkanosti-cherez-vpodobajky-v-soczmerezhah> (дата звернення: 13.11.2023).